

DIALOGO ADRESANTAS IR ADRESATAS

L o r e t a V I L K I E N Ė

Vienas iš „kalbos, kaip fenomeno, kaip būdingo žmonių reiškinių“ (Karaliūnas, 1997, 12), faktų yra kalbėjimo aktas arba kitaip – kalbos produkavimas. Iš kalbėjimo aktų „susideda kalbos įvykis /.../ – paskaita, malda, ginčas ir pan.“ (Grumadienė, 1994, 8). O kalbos įvykio svarbiausioji sudėtinė dalis yra diskursas (Michal'skaja, 1998, 51). Taigi diskursas – tai kalbos produkavimas tam tikrame kontekste. Pagal pasirinktą realizavimo priemonę diskursas yra skirstomas į rašytinį ir sakytinį, o pagal tai, kiek komunikantų dalyvauja produkuojant diskursą, skiriamas dialogas ir monologas (Bell, 1980, 109). Gali kilti klausimas, ar diskursas ir tekstas yra tas pats. Tai labai artimos sąvokos, dažnai tyrinėtojų sutapatinamos. Tačiau esminis skirtumas yra tas, kad diskursas suvokiamas kaip tam tikrų komunikacijos akto dalyvių verbalinės komunikacijos realizacija tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje. Kiekvienas diskursas yra individualus. O tekstas – tai diskursas, „ištrauktas“ iš konteksto. Taigi diskursas yra procesas, o tekstas – statiškas kalbos faktas.

Jau minėta, kad pagal komunikantų, aktyviai dalyvaujančių kuriant diskursą, skaičių pastarasis yra skirstomas į monologinį ir dialoginį. Daugelis tyrinėtojų mano, kad, žvelgiant į diskursą komunikaciškai, grynasis monologas iš viso negali egzistuoti, nes bet kuri kalbinė veikla yra orientuota į adresatą ir suponuoja jo verbalinę ar ne-verbalinę reakciją (Barkalova, 1989, 5). Tačiau formaliai dialoginis diskursas skiriamas nuo monologinio įvairiais savo požymiais, pavyzdžiui, struktūra, konteksto įtaka ir t.t. Vienas tokių specifinių bruožų yra adresanto bei adresato kategorijos.

Šiame darbe domimasi dialoginiu diskursu. Tyrimų tikslas yra nustatyti, kokie tipiški dialoginio diskurso adresanto ir adresato bruožai.

Analizuojamuoju objektu pasirinkti literatūriniai pavyzdžiai, suvokiant, kad jie yra neautentiški, t.y. sukurti, tačiau laikantis nuomonės, kad rašytojas, kurdamas ant-rinę socialinę situaciją stengiasi pakartoti realybę. Vadinasi, galima kelti hipotezę, kad, nors ir su tam tikromis išlygomis, literatūriniai dialogai atskleidžia bendrąsias dialogo tendencijas. Cituojant pavyzdžius teikiama ir autoriaus kalba (ne literatūrinių personažų dialogas), nes laikomasi nuomonės, kad būtent pastaroji sukuria diskursui būtiną kontekstą.

Šiame darbe dialogu laikomi dviejų komunikacijos akto dalyvių mainai trumpais, priklausančiais vienas nuo kito pasakymais – replikomis, kurios yra spontaniškos, iš

anksto neapgalvotos. Dialogo metu komunikantai suvokia vienas kitą klausia ir regėjimu. (Valiusinskaja, 1979, 302) Dėl būtino regėjimo aspekto galima abejoti, nes dialogo laikomas ir pašnekesys telefonu. O tokiu atveju regėjimas nevidina jokio vaidmens. Vadinasi, nebūtina, kad komunikacija vyktų toje pačioje vietoje. Tačiau, vykstant spontaniškam dialogui, komunikacijos partnerių laiko koordinatės visada sutampa. Dažnai sutampa ir vietos koordinatė, tačiau tai nėra būtina sąlyga. Monologo atveju minėtos adresanto ir adresato koordinatės gali sutapti arba ne.

Galima teigti, kad šiuolaikinės elektronikos amžiuje atsiranda nauja dialogo rūšis, kai svarbu suvokti pašnekovą ne klausia, o kaip tik rega. Čia kalbama apie dialogus, kurie vyksta, pavyzdžiui, elektroniniu paštu. Tokiu atveju „pašnekovai“ rašo ir skaito replikas. Tačiau vienas dalykas išlieka – tai ta pati laiko koordinatė. Žinoma, būtų galima ginčyti, kad į kompiuteryje likusią žinutę gali būti sureaguota ir praėjus tam tikram laikui, o dialogas įvyksta, dialoginis tekstas lieka. Tačiau tai daugiau panašu į plačiau suprantamą dialogą, pavyzdžiui, laiškais. Ir nors minimumu atveju gali būti siunčiamas tik vienas sakinytis, pavyzdžiui, klausimas, ir gaunamas atsakymas – taip pat vienas sakinytis, tačiau abejotina, ar galima nekreipti dėmesio į laiko faktorių, kad galėtume traktuoti tokių pasakymų junginį kaip lygiavertį spontaniškam dialogui, kai pašnekovai reiškia savo mintis tuo pačiu metu. L. Jakubinskis (Jakubinskij, 1986) akcentavo, kad vienas svarbiausių dialogo bruožų ir yra spontaniškumas, greita adresanto ir adresato replikų kaita, kai adresato pasirengimas naujai replikai vyksta tuo pat metu, kai suvokiama adresanto replika. Žodžiu, šiame darbe dialogu laikoma tik spontaniška ir nepertraukiama „reakcijų grandinė“¹ (Slavgorodskaja, 1986, 44).

Grįžkime prie adresanto ir adresato sąvokų. Kaip jos apibrėžiamos? *Adesantu* (siuntėju, kalbėtoju, ekspedientu, subjektu, autoriumi ir pan.) laikomas žmogus, kuris kuria pranešimą. „Paprastai jis būna tas pats asmuo, kuris siunčia pranešimą“² (Cook, 1997, 25). Bet ne visada. *Adesantas* su *siuntėju* gali nesutapti, pavyzdžiui, kai diktoriaus ar pranešėjas skaito kito sukurtą pranešimą, kai kalba parengta referento ir pan.

Adesatu (gavėju, percipientu, recipientu, klausytoju, dekoduoju, interpretatoriumi ir pan.) laikomas asmuo, kuriam skirtas *adresanto* siunčiamas pranešimas. „Paprastai t.y. asmuo, kuris gauna žinutę, bet taip yra nebūtinai“ (ten pat). Tais atvejais, kai perimami laišakai, telefono žinutės ir pan., *adesatas* nesutampa su *gavėju*. Monologinio diskurso atveju šių asmenų santykiai gali būti pavaizduoti tokia schema:

1. Adesantas = siuntėjas → pranešimas → gavėjas = adresatas

Įprasčiausias ir kartu idealus atvejis. Vienas komunikacijos akto dalyvis kuria ir siunčia pranešimą kitam komunikacijos akto dalyviui. Pastarasis jį gauna ir dekoduoja.

¹ Autorės versta iš rusų kalbos.

² Autorės versta iš anglų kalbos.

2. Adresantas = siuntėjas → pranešimas → gavėjas ≠ adresatas

Gavėjas ir adresatas nesutampa, kai pranešimas yra perimamas. T.y. pirmasis komunikacijos akto dalyvis kuria ir siunčia pranešimą, skirtą adresatui. Tačiau, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, adresatas jo negauna. Pranešimą perima ir dekoduoja trečiasis asmuo.

3. Adresantas → pranešimas → ≠ siuntėjas → gavėjas = adresatas

Tai dažnai nelegalus kelias. Adresantas sukuria pranešimą, tačiau kitas asmuo, siuntėjas, perima žinutę ir kaip savo pasiunčia adresatui, kuris ją dekoduoja.

4. Adresantas → pranešimas → ≠ siuntėjas → gavėjas ≠ adresatas

Adresantas sukuria pranešimą, tačiau kitas asmuo, siuntėjas, perima žinutę ir kaip savo pasiunčia adresatui. Tačiau, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, adresatas žinutės negauna. Pranešimą perima ir dekoduoja kitas asmuo.

Tiriant dialogą plačiąja prasme, šie perdavimo modeliai išlaikomi. Tačiau, ar adresantas ir siuntėjas visada sutaps, kaip ir adresatas ir gavėjas, jei dialogu siauriau laikysime tik tam tikru ir tuo pačiu metu vykstantį pasikeitimą replikomis? Peržvelgus pavyzdžius, būtų galima daryti išvadą, kad dialoginio diskurso atveju yra tokie adresanto ir siuntėjo bei adresato ir gavėjo santykiai:

1. Adresantas = siuntėjas → pranešimas → gavėjas = adresatas

Dažniausias atvejis, kai sutampa komunikacijos partnerių ir laiko, ir erdvės koordinatė. Tas pats komunikacijos akto dalyvis kuria ir siunčia pranešimą kitam komunikacijos akto dalyviui. Pastarasis jį gauna ir dekoduoja.

2. Adresantas = siuntėjas → pranešimas → gavėjas ≠ adresatas

Taip gali atsitikti tuomet, kai nesutampa pašnekovų erdvės koordinatė. Pavyzdžiui, jie komunikuoja telefonu ir negali suvokti vienas kito rega. Tuomet žinutę gali būti perimama. T.y. vienas asmuo ją kuria ir siunčia tam tikram adresatui, kurio nemato. Žinutę perima kitas asmuo.

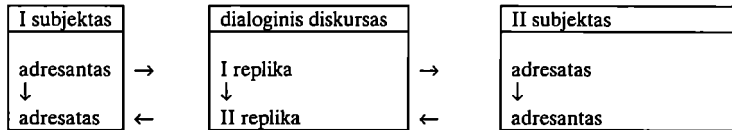
Žodžiu, dialogo adresantas visada sutampa su siuntėju. Tačiau adresatas su gavėju kartais gali būti ir nesutapatinamas. Dialogo atveju pranešimas negali įsiterpti tarp adresanto ir siuntėjo. Tai lemia pokalbio spontaniškumas ir laiko ribos.

Kita ypatybė, kuria skiriasi dialoginio ir monologinio komunikacijos akto dalyviai, tai jų santykis su diskursu. Esant monologiniam diskursui, pranešimą kuria vienas autorius arba keli autoriai (rašytinio diskurso atveju) „vienu balsu“ (pavyzdžiui, Lazdynų Pelėda, kolektyviniai pranešimai konferencijose ir pan.). Bet ir tuo atveju, kai pranešimas kurtas kelių autorių, dažnai sunku nustatyti ribas, kurią dalį produkavo vienas ar kitas adresantas. Adresatas taip pat gali būti individualus ar grupinis (pavyzdžiui, paskaita, pamokslas). Schematiškai tai galima būtų pavaizduoti taip:

adresantas → monologinis diskursas -----> adresatas
 vienas ar keli „vienu balsu“ vienas ar grupė

Tokioje situacijoje yra dvi plotmės: adresanto ir teksto bei teksto ir adresato. Tai susiję su pranešimo kodavimu ir dekodavimu. O. Kamenskaja (1990, 39) teigia, kad pirmuoju atveju (adresantas/tekstas) randasi teksto turinys, o antruoju (tekstas/adresatas) – prasmė, tai yra tai, kaip recipientas suvokia teksto semantiką, kuri gali būti visai neadekvati autoriaus planuotai semantikai. Tikriausiai būtų galima teigti, kad koduojant kuriami vienokie turinys ir prasmė, o dekoduojant – nors šiek tiek kitokie.

Dialogo atveju diskursas yra kuriamas abiejų komunikacijos akto dalyvių:

Vienas subjektas, pradiniu momentu esantis adresantas, koduoja ir siunčia pranešimą kitam subjektui, adresatui. Jau gaudamas partnerio žinutę, pastarasis koduoja savo pranešimą ir siųsdamas jį tampa adresantu. Pirmasis subjektas tuo momentu jau yra adresatas. Ir t.t. Vyksta sparti adresanto ir adresato vaidmenų kaita. Tai ir yra dialogo specifiškumas (Helbig, 1975, 72). Adresantas ir adresatas yra partneriai, kartu kuriantys tekstą. T.y. diskursas (jo turinys ir prasmė) atsiranda kaip abiejų komunikantų kalbinės veiklos produktas. Tiek turinys, tiek prasmė yra adresato bei adresanto sąveikos produktas. Taigi „dialoginis kalbėjimas – tai dviejų asmenų koordinuotos kalbinės veiklos rezultatas“³ (Michajlov, 1986, 41). Dialogo partneriai sprendžia bendrą komunikacinę užduotį.

Kartais (ir neretai), vykstant dviejų komunikantų dialogui, dalyvauja trečiasis asmuo. G. Orlovas (Orlov, 1991, 21) skiria kelis galimus jo dalyvavimo variantus:

1. Trečiasis asmuo netyčia, nesąmoningai tampa komunikacijos akto dalyviu (*overhearer*), nors pats nėra suinteresuotas pokalbiu ir aktyviai jame nedalyvauja. Pavyzdžiui, netyčia nugirsti pokalbiai. Kalbantieji nežino, kad jų dialogo yra klausoma. Toks klausytojas neturėtų daryti įtakos dialogui. Tačiau pokalbis gali nutrūkti, kai komunikacijos partneriai pastebi trečiąjį asmenį, gali keistis kalbėjimo kodas.

2. Trečiasis asmuo dalyvauja (kad ir nebyliai) komunikacijos akte. Pastarojo tipo asmenys vadinami ratifikuotais klausytojais (*ratified listeners*). Tie iš jų, į kuriuos kalbėtojas, nukrypdamas nuo pokalbio su pagrindiniu pašnekovu, kartais kreipiasi, vadinami ratifikuotais pusiau aktyviais klausytojais (*ratified addressed hearers*). Kita asmenų kategorija, kurių buvimas yra kalbėtojo suvokiamas, bet į kuriuos jis nesikreipia,

³ Autorės versta iš rusų kalbos.

vadinasi ratifikuotais neaktyviais klausytojais (*ratified non-addressed hearers*). Kaip modifikuoja dialogą ratifikuoti pusiau aktyvūs klausytojai, rodytų toks pavyzdys:

Benius atsistojo šalia Vilės, kuri bandė plunksnų kietumą.

– Plunksnos... Ar geros? Ir man reikia plunksnų, – pasakė, tiesdamas ranką į dėžutę.

Ji pakėlė akis ir nuraužo. Benius pastebėjo jos sumišimą ir pasijuto drąsiau.

– Man nepatinka „ėrankautės“, – pridūrė nesulaukęs jos atsakymo. – Geriausias „rondo“ – angliškos.

– Angliškos – brangesnės, – pasakė Vilė.

Benius užčiuopė kišenėje nušiuorusią piniginę /.../

Peisa, duok porą „rondo“! šūktelėjo jis Zelkei, pavadindamas jį mokinių išgalvota pravarde.

– Tu loši plunksnomis? – netikėtai paklausė Vilė.

– Ką tu... – Beniui pasidarė nesmagu, kad ji pagalvojo apie jį kaip apie kokį pirmąsyrį mokinuką.

(Avyžius, 1983, 114)

Veiksmas vyksta raštinės reikmenų parduotuvėje. Kalbasi du pirkėjai, ir tik viena replika (išryškintoji) yra adresuojama pardavėjui, tačiau jo žodinės reakcijos nėra ir net nesitikima. Dialogo modelis modifikuojamas. Į jį įsiterpia replika, kuri, atrodytų, iškrenta iš dialoginės vienosės.

Ratifikuoti klausytojai, net tie, į kuriuos nesikreipiama, gali dalyvauti ir produkuojant dialogą, t.y. jie gali tapti adresantais, perimdami šias funkcijas iš tų, kuriems buvo skirtas pranešimas. Pavyzdžiui:

(1) – Šarūnai, žiūrėk man, – metė per petį. – Nesikarstyk po medžius. Kitų kelnių nieks nepirks, galėsi pliku užpakaliu lakstyti.

(2) – Nesirūpink, – už sūnų atsakė tėvas. – Mudu eisime į dvarą kultū. Šarūnas padės vyrams grūdus vežti.

(3) – Tu vis juokais, Antanai... – Agnė mostelėjo botagu, lyg norėdama nuginti piktas mintis.

(Avyžius, 1983, 24)

Pirmąją repliką motina adresuoja sūnui, ir būtų galima tikėtis, kad jis atsakys. Kaip trečiasis asmuo dalyvauja tėvas, ir, nors į jį nesikreipiama, tėvas perima iniciatyvą ir tampa kitos replikos adresantu ir pokalbio dalyviu. Tokiu atveju ratifikuotas neaktyvus klausytojas tampa aktyviu (o ne pusiau aktyviu) dialogo partneriu.

Žodžiu, kai komunikacijos aktą stebi ratifikuoti klausytojai, dialoginis diskursas gali būti ne tik modifikuojamas, bet ir iš viso kuriamas ne to adresato, kuriam skirta pirmoji adresanto replika. Tokie diskursai tarsi priartėja prie poliologo. Nors fiziškai dalyvauja keletas asmenų, tačiau verbalinis diskursas vyksta tik tarp dviejų komunkantų. Taigi vis dėlto tai dialogas, o ne poliologas.

Ratifikuoti neaktyvūs klausytojai taip pat gali daryti įtaką dialogui. Nors jie nekeičia dialogo struktūros, neperima dialogo produkavimo iniciatyvos, tačiau kodo parinkimą jie gali įtakoti (pavyzdžiui, koks bus parinktas kalbėjimo stilius).

Taigi trečiųjų asmenų dalyvavimas dialoge yra svarbus ir atsižvelgtinas dalykas, nes priklausomai nuo to dialogo adresantas ir adresatas modifikuoja savo kalbėjimą. Dialoginis tekstas yra sukuriamas kitoks ir kitaip.

Kalbant apie trečiųjų asmenų dalyvavimą dialoge, negalima praleisti klausimo, ar dialogo adresantas ir adresatas gali būti tik atskiri individai (tipiškiausias atvejis), ar taip pat ir asmenų grupės. Pažvelkime į pavyzdžius:

I pavyzdys

Į klasę įpuolė Albertas.

- Direktorius ateina!

- Tegul ateina, - atsėvė Griaužinis. -

Mes čia suporavome Daumantaitę su Zutaute. Galės pasižiūrėti vaizdelių.

(Avyžius, 1983, 59)

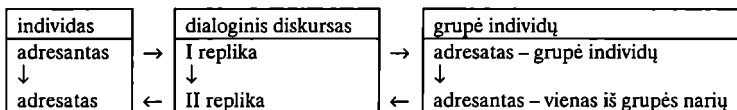
II pavyzdys

- Jūs jau žinote, berniukai, kad aš dėstysiu lietuvių kalbą, - jos balsas skambėjo dainingai, žvaliai ir linksmai. - Mes truputį pažįstami, bet aš norėčiau susipažinti su kiekvienu atskirai. Gerai, berniukai?

- Gerai, panele mokytoja, - atsiliepė drąsesni.

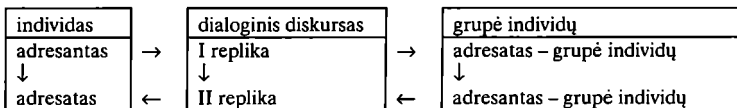
(Avyžius, 1983, 36)

I pavyzdyje vaikas kreipėsi į visus klasėje buvusius mokinius. Adresatas buvo kolektyvinis. Vienas iš to kolektyvinio adresato narių pratęsė pokalbį. Įvyko dialogas, kurio produkavimo procesą būtų galima pavaizduoti taip:

Vienas subjektas koduoja ir siunčia savo repliką grupiniam adresatui. Vienas iš tos grupės narių tampa naujuoju adresantu ir siunčia jau savo repliką pirmajam individui.

Antrajame pavyzdyje mokytoja kreipėsi į visus klasės vaikus, t.y. į kolektyvinį adresatą. Replika reakcija irgi buvo pateikta kaip kolektyvinė. Šiuo atveju dialogo kūrimo procesas gali būti pavaizduotas taip:

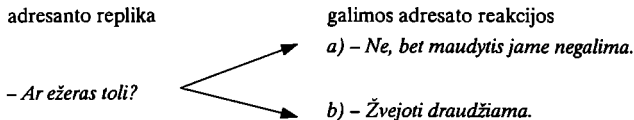
Antruoju adresantu tapo buvęs grupinis adresatas.

Abiem atvejais dialogą inicijuojantis adresantas yra atskiras individas, o adresatas gali būti ir asmenų grupė. Literatūroje neteko rasti pavyzdžių, kur adresatas būtų kolektyvinis. Tačiau gyvenime tam tikrose situacijose (nors labai retai) dialogą pradantis adresantas galėtų būti ir kolektyvinis. Pavyzdžiui, keli vaikai kieme šaukia draugą, o tas atsiliepia ir pan. Žinoma, tipiškiausias atvejis, kai dialogo partneriai yra atskiri individai:

1 adresantas ↔ dialoginis diskursas ↔ 1 adresatas.

Du komunikantai partneriškai kuria dialogą. Tačiau adresantas ir adresatas gali būti ir grupinis.

Kad būtų sukurtas dialogas, komunikacijos partneriai turi suvokti ne tik replikas, bet ir keletą ekstralingvistinių dalykų, kaip antai: komunikacinį kontekstą – sociokultūrinį ir situacinį, – recipiento emocinę būseną, jo žinias ir t.t. (Kamenskaja, 1990, 40). Nuo to, kaip adresatas, čia pat tampantis adresantu, interpretuos ekstralingvistinius dalykus, priklausys, koks dialogo turinys bus sukurtas. Pavyzdžiui:

(Počepcov, 1981, 28)

Pirmuoju atveju adresatas spėjo (nes nebuvo klaustas), kad pašnekovas norėtų ežere išsimaudyti, o antruoju – kad ruošiasi gaudyti žuvis. Galbūt kiekvieną iš spėjimų jam padėjo suformuluoti kontekstas: sakykime, daiktai, kuriuos turėjo pašnekovas. Dėl fizinio konteksto įtakos adresatas savaip interpretavo pašnekovo repliką ir pateikė savo verbalinę reakciją. Inicijuojančioji replika buvo ta pati, o dialogo turinys ir prasmė sukuriami kitokie. Taigi kuriant dialogą labai svarbu suvokti kontekstą. Pažvelkime į dar vieną pavyzdį:

Valstietis ejo į ligoninę, bet pateko į banką. Prie kiekvieno langelio sustodamas, jis vis skaito ir ieško sau reikiamo langelio. Vienoje vietoje jis perskaitė: „Kasos operacijos“. Norėdamas įsitikinti, valstietis už langelio sėdinčios merginos paklauso:

- *Mergaitė, ar čia daromos operacijos?*
- *Čia, – atsakė kasininkė.*
- *Tai išpjauk man kyla, – paprašė valstietis.*

(Lietuvių liaudies anekdotai, 1994, 208)

Vaištiečiai nesupranta bendravimo konteksto. Čia įsipina ir žodžių *kasa* bei *operacija* polisemija, kuri dar labiau apsunkina bendravimą. Komunikacija vyksta, bet ji melaginga. Žodžiu, teisinga konteksto interpretacija yra prasmingo dialogo sukūrimo prielaida.

Prie konteksto dalykų skiriami ir socialiniai partnerių vaidmenys. E. Mašbic (1989, 11) ir kiti tyrinėtojai teigia, kad visas bendravimas yra funkciškai vaidmeninis. O „nesu-
prasti savo vaidmens – vadinasi, kalbėti ne taip, netinkama tema, ne tuo laiku ir ne toje bendrijoje“ (Marcinkevičienė, 1994, 49). T.y. bendravimo, o kartu ir dialoginio diskurso, modeliai pasirenkami pagal socialinius, situacinius vaidmenis: kas kalba, kokie kalbančiųjų santykiai: vyras su žmona ar viršinininkas su sekretore, tėvas su dukra ar profesorius su studente ir t.t. Labai svarbu komunikacijos partnerių simetriškumas – nesimetriškumas (Tumina, 1998, 9). „Simetrinės yra tokios situacijos, kur komunikantai turi vienodus socialinius bruožus: lygią socialinę padėtį, maždaug vienodą amžių, tą pačią lytį ir kt.“ (Karaliūnas, 1997, 106). Jei komunikantai skiriasi nors vienu požymiu, bendravimo situacija jau asimetrinė. Kalbinę veiklą įtakoja nemažai adresanto požymių, kaip antai: kur jis gimė, kur gyvena, koks jo išsilavinimas, kokia lytis ir pan. (Tumina, 1998, 9). Žinoma, monologiniam diskursui taip pat yra labai svarbu, koks adresanto ir adresato socialinis vaidmuo, pagal tai parenkamas kodas, diskurso modelis ir pan. Tačiau monologinio diskurso modelis negali būti koreguojamas ir keičiamas spontaniškai. Vykstant dialogui labai svarbu, kad adresantas *susikaria* adresato komunikacinį portretą: jis mato, kaip pastarasis elgiasi, vertina jo laikyseną, girdi intonacijas ir pan. Asmeninio ir socialiai orientuoto bendravimo (pagal E. Mašbic bendravimo tipų klasifikaciją) atvejais adresantas ir adresatas gali ir iš anksto būti susiformavę komunikacinį partnerio portretą. Tačiau anoniminio bendravimo atveju adresantas susikuria adresato kvaziportretą (Kamenskaja, 1990, 122). Jei adresatas yra nepažįstamas žmogus, toks portretas yra kuriamas ir pirmaisiais dviem bendravimo atvejais. Kvaziportretas – tai adresanto susidarytas subjektyvus vaizdas, gautas remiantis visa turima informacija apie tas recipiento asmenybės puses, kurios svarbios pastarajam, kaip komunikacijos partneriui (ten pat). Ir tam medžiagos teikia ekstralingvistiniai dalykai: išvaizda, elgesys ir pan. Komunikacijos akto metu adresantas nuolat koreguoja savo susikurtą partnerio kvaziportretą, pagal tai konstruoja savo dialogą. Galimi keli tokios situacijos atvejai:

1. Adresantas keičia savo kalbinę elgseną pagal kintantį adresato portretą. Pa-
vyzdžiui:

Suvalkiėtis su žmona užėjo į kailinių parduotuvę.

– Šitas kailinis paltas kainuoja trisdešimt tūkstančių rublių, – aiškina pardavėjas.

Suvalkiėtis išgirdęs nevalingai švilptelėjo. Vėliau, žiūredamas kitą kailinį paltą, paklausė:

– O kiek kainuoja šis?

– Daugiau negu du švilptelėjimai, – atsakė pardavėjas.

(Lietuvių liaudies anekdotai, 1994, 81)

Pardavėjas, matyt, su brangios parduotuvės klientu iš pradžių elgiasi pagarbiai, oficialiai. Tačiau pirkėjo kvaziportretas pakoreguojamas po pirmosios replikos ir suvalkiečio reakcijos į ją. Pasikeitus pardavėjo požiūriui, kinta ir dialogo turinys bei kodas.

2. Adresantas tame pačiame kontekste tokį patį dialogo modelį priderina prie susidaryto vieno ar kito adresato kvaziportreto. Pavyzdžiui:

- Gydytojas, išklausęs vieną ligonį, paklauso:*
- *Sakykite, gerbiamasis, kur dirbate?*
 - *Aš niekur nedirbu, esu personalinis pensininkas, – atsakė ligonis.*
 - *O kiek tamstytė gaunate pensijos? – vėl paklausė gydytojas.*
 - *Gaunu šimtą dvidešimt rublių, – atsakė ligonis.*
 - *Matote, sveikatai sustiprinti tamstai reikia daugiau vaisių, daugiau vaisių, – primygtinai patarė gydytojas ir iššaukė kitą ligonį. /.../*
- Gerai išklausęs ir šį ligonį, gydytojas paklausė:*
- *Kur tamsta dirbate?*
 - *Esu pensininkas, todėl niekur nedirbu, – atsakė ligonis.*
 - *Kiek gaunate pensijos? – toliau klausia gydytojas.*
 - *Gaunu tik keturiasdešimt penkis rublius, – atsakė ligonis.*
 - *Tamsta, kad sustiprintum savo sveikatą, daugiau turi naudotis grynu oru, daugiau grynu oru, – pabrėžtinai pakartojo gydytojas.*

(Lietuvių liaudies anekdotai, 1994, 71–72)

Kaip matome, fizinis kontekstas yra tas pats. Tačiau gydytojas, atrodytų, analogiškoje dialogo situacijoje savo paskutinėms replikoms suteikia kitą turinį. Tai jis padaro pasitikslinęs kiekvieno paciento kvaziportretą. Galima teigti, kad net ir tokiuose pačiuose fizinio pasaulio kontekstuose adresato komunikacinis portretas turi daug įtakos dialogui.

Vienas iš adresato komunikacinio portreto bruožų yra presupozicija. T.y. tam tikras žinių fondas, pašnekovo akiračio platumas. Kaip teigia L. Michailovas (Michailov, 1986, 8), dialogo atveju presupozicijai tenka itin svarbus vaidmuo. Būtent į presupoziciją apeliuoja adresantas, pradėdamas dialogą. Pavyzdžiui:

- Ūkininkas ateina pas gydytoją ir sako:*
- *Pone gydytojau, – sako, – sergu skrandžio ligomis. Nežinau, ką valgyti, ką gerti.*
 - *Na, tai, – sako, – žinai, valgyk dietiškai. O šitai, – sako, – pusrytis bus 50 gramų sviesto, 50 gramų duonos ir stiklinė arbatos. Tai bus dieta.*
 - *Pone gydytojau, kada tą dietą valgyti: ar prieš pusryčius, ar po pusryčių?*

(Lietuvių liaudies anekdotai, 1994, 209)

Įvyksta melagingas dialogas, nes ūkininkas nesupranta, apie ką kalbama. O „sėkminga komunikacija galima tik atsižvelgiant į verbaliai neišreikštą arba iš dalies išreikštą presupoziją“⁴ (Michajlov, 1986, 8) T.y. užmezgdamas pokalbį adresantas turėtų būti tikras, kad adresatas yra pajėgus suvokti jo repliką. Komunikacinė partnerio kompetencija turi apimti ir gebėjimą skaityti presupozicijas (ten pat, 9). Adresantas, inicijuojantis dialogą, turi nuspėti, ką žino, ir ko nežino adresatas, ir priklausomai nuo to formuluoti replikas, kad pasiektų savo kominikacinį tikslą.

Iki šiol stebėjome, kokia adresanto ir adresato įtaka kuriant dialogą. Tačiau ir pats pasirinktas dialogo modelis reguliuoja komunikacijos partnerių kalbinę veiklą. Pažvelkime į transakcinius ir interakcinius dialogus. Prisiminkime, kad pagal tikslinumą visi kalbinės veiklos produktai (vadinasi, ir dialogai) skirstomi į transakcinius ir interakcinius (Orlov, 1991, 89). Interakcinio bendravimo tikslas yra užmezgti ir palaikyti asmeninius kontaktus. Tai gerai pažįstamų arba nepažįstamų asmenų pasikeitimas replikomis. Svarbu mandagus tarpusavio supratimas. Dažnai tokių dialogų dalyviai neįdėmiai klausosi pašnekovo, jei ko nesupranta, vis tiek „vaidina“, kad yra susidomėję, suprantančiai linksi galva, šypsosi. Tokie kontaktų užmezgimo ir palaikymo dialogai dažnai yra kuriami pagal tam tikrus modelius. Pavyzdžiui: pasisveikinimas – pasisveikinimas; atsisveikinimas – atsisveikinimas, kvietimas – kvietimo priėmimas ar atmetimas ir t.t. Adresatas, išgirdęs pirmąją repliką, jau yra įpareigotas atsakyti atitinkamai pagal modelį. Jei modelis pažeidžiamas, komunikacija neįvyksta. Pavyzdžiui,

Praeivis:

– Padėk Dieve!

Kurčias:

– Geldą dirbu.

Praeivis:

– Ką senoji beveikia?

Kurčias:

– Persprogo.

Praeivis:

– O tai baisi mirtis.

(Lietuvių liaudies anekdotai, 1994, 255)

Abu komunikantai pasirinko skirtingus interakcinius modelius, kurie tokiaame kontekste yra galimi, bet, žinoma, ne kartu. Taigi nors diskurso forma lyg ir yra dialoginė, tačiau prasmingas dialogas nevyksta.

Transakcinis bendravimas orientuotas į informacijos perteikimą. Šiuo atveju svarbus turinys. Todėl adresantas gali būti perklausiamas, dažnai pasitikslinama, kalbantysis pakartoja, perfrazuoja tam tikras savo replikos dalis. Adresatas gali pasižymėti atskiras pokalbio detales ir pan.

⁴ Autorės versta iš rusų kalbos.

Taigi apibendrinant šią darbą išsakytus samprotavimus būtų galima teigti, kad kuriant dialogą:

- vyksta sparti partnerių kaita adresanto ir adresato vaidmenimis;
- adresanto ir adresato laiko koordinatės sutampa;
- adresantas visada yra tas pats kaip ir siuntėjas, o adresatas gali sutapti su gavėju, bet gali ir nesutapti;
- prasmė ir turinys yra partneriškai sukurtų turinių ir prasmių išvestinė;
- komunikacijos akto dalyviams įtakos gali daryti tretieji asmenys;
- dažniausiai dalyvauja 1 adresantas ir 1 adresatas, bet gali pasitaikyti atvejų, kai komunikacijos partneriai bus asmenų grupės;
- adresantą ir adresatą įtakoja kontekstas (fizinis, socialinis);
- remiamasi į partnerio presupozicija, komunikacinį portretą, kuris pokalbio metu gali kisti ir keisti dialogą;
- pasirinktas interakcinis ar transakcinis bendravimo modelis lemia adresanto ir adresato kalbinę elgseną.

THE ADDRESSER AND THE ADDRESSEE OF THE DIALOGUE

Summary

One of the distinctive features of dialogue, when compared with the monologue, is the categories of the addresser and the addressee. The addresser is considered to be the person who creates the message while the person to whom this message is addressed is thought to be the addressee. It is typical to the dialogue that its content and meaning appear as the derivative of the contents created by both partners of communication. The addresser as well as the addressee may be individuals or groups of individuals. The partners of communication should understand not only utterances but also apprehend some extralinguistic matters, for instance, context, evaluate partner's presupposition, imagine partner's communicative portrait which may alter and change the content and form of the dialogue during the conversation. The chosen model of transactive and interactive communication conditions the linguistic behaviour of the addresser and the addressee.

LITERATŪRA

- Barkalova*, 1989 – Баркалова О. И. Соотношение диалога и монолога в устной и письменной речи судостроителя. Москва: Высшая школа.
- Bell*, 1980 – Белл П. Т. Социолингвистика. Москва: Международные отношения.
- Cook G.*, 1997, *Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- Grumadienė L.*, 1994, *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. – *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, 5–14.
- Helbig G.*, 1975, *Zu Problemen der linguistischen Beschreibung des Dialogs im Deutschen*. – *Deutsch als Fremdsprache*, Bd. 2. Leipzig, 65–77.
- Jakubinskij*, 1986 – Якубинский Л. П. О диалогической речи. – *Избранные работы. Язык и его функционирование*. Москва: Наука, 17–58.
- Kamenskaja*, 1990 – Каменская О.Л. Текст и коммуникация. Москва: Высшая школа.
- Karaliūnas S.*, 1997, *Kalba ir visuomenė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Marcinkevičienė R.*, 1994, *Gyvosios kalbos etnografija*. – *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, 47–55.

- Michal'skaja*, 1998 – Михальская А. К. Дискурс. Педагогическое речеведение. Москва: Флинта, Наука, 51.
- Mašbic*, 1989 – Машбиц Е. И., Андриевская В. В., Комиссарова Е. Ю. Диалог в обучающей системе. Киев.
- Michajlov*, 1986 – Михайлов Л. М. Грамматика немецкой диалогической речи. Москва: Высшая школа.
- Orlov*, 1991 – Орлов Г. А. Современная английская речь. Москва: Высшая школа, 27–34.
- Роџерсов*, 1981 – Почепцов О. Г. Интенция спрашивающего как текстообразующий фактор. – Лингвистика текста и методика преподавания иностранных языков. Киев: Вища школа.
- Slavgorodskaja*, 1986 – Славгородская Л. В. Научный диалог. Ленинград: Наука.
- Tumina*, 1998 – Тумина Л. Е. Адресант. – Педагогическое речеведение. Москва: Флинта, Наука, 9–10.
- Valiusinskaja*, 1979 – Валюсинская З. В. Вопросы изучения диалога в работах советских лингвистов. – Синтаксис текста. Москва: Наука, 300–307.

ŠALTINIAI

- Avyžius J.*, 1983. Į stiklo kalną. Vilnius: Vaga.
- Lietuvių liaudies anekdotai, 1994. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Vilniaus universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1998 m. gegužės mėn.